

Lietuvių liaudies dainų refrenų sisteminė apžvalga

JURGA TRIMONYTĖ BIKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, 10308 Vilnius

El. paštas Jurga.bikeliene@liti.lt

Straipsnis skirtas lietuvių liaudies dainų refrenams, kurie tyrėjų dažnai yra painiojami nuošalyje. Publikacijoje siekiama aptarti lietuvių liaudies dainų refrenų tyrimus, tikimasi parodyti, kokie tyrimo aspektai yra svarbūs analizuojant leksinės sistemos paribio reiškinius. Tyrimo tikslas – pristatyti lietuvių liaudies dainų refrenus ir jų atliekamas funkcijas dainose, pasvarstyti, ar tai yra kalbos ženklai, turintys reikšmę ar jos neturintys, ar tai žodžiai ar ne. Tyrimo uždaviniai: aptarus lietuvių liaudies dainų refrenų tyrimus, detaliau išnagrinėti įvairių lietuvių liaudies dainų tipų refrenus (tyrimo medžiaga – *Lietuvių liaudies dainyno* (LLD I–XXIV tomų) refrenai), pateikti galimą jų klasifikaciją, analizę ir išvadas.

Raktažodžiai: refrenas, dainos, garsažodiniai refrenai, kvazileksiniai refrenai, kvazidarybiniai refrenai, leksinės sistemos paribio reiškiniai

ĮVADAS

Klausa suvokiama tikrovė kalba perteikiama labai įvairiai, yra daug galimybių ir raiškos būdų. Įvairiuose baltistikos tyrimuose jau seniai neabejojama lietuvių liaudies dainų reikšme. Dainų kalba ir jos ypatybės nuo seno domina įvairių filologijos sričių atstovus, tačiau lietuvių liaudies dainų refrenų kalbinė raiška iki šiol yra sulaukusi nedaug dėmesio. Lingvistams ir kitiems tyrėjams visada įdomūs buvo ir yra leksinės sistemos paribio reiškiniai – tai yra tie kalbos elementai ar ženklai, kurių vieta leksikos sistemoje dažnai apibūdinama klausimu: ar šis garsų derinys turi reikšmę ar neturi jos, ar tai žodis ar ne. Lietuvių kalboje, kaip ir kitose, egzistuoja bendrųjų fonotaktikos taisyklių leidžiamos, tačiau dažnai nerealizuotos struktūros, kurias neretai užpildo ne tik skoliniai, tarmių leksika, tikriniai žodžiai, bet ir emocinė ekspresinė leksika, kartais leksinės sistemos paribio reiškiniai [4, 16; 5, 9] – įvairių ritualų, mįslių, burtų formulės, keiksmažodžiai, vaikų leksika ir kt.

Refrenai, kaip žodžio savybių turintys kalbos ženklai, taip pat yra laikytini leksinės sistemos paribio reiškiniais. Kilmės požiūriu refrenai yra afektiniai motoriniai kalbos elementai, patyrę kalbos raidos evoliuciją ir įgiję leksemoms būdingų ypatybių [23, 111]. Refrenai – dainų žanrą bei atlikimo laiką nurodantys ženklai [12, 9].

Kaip ir burtų, mįslių formulės, vaikų leksika ir kt., refrenai yra ir šūksminės poezijos reliktai. *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* refrenas apibūdinamas kaip „pasikartojanti dainos ar eilėraščio dalis, priedainis“ [3]. *Tarptautinių žodžių žodyne* refrenas aiškinamas kaip

„[pranc. *refrain*] poetinio vokalinio kūrinio [dainos, baladės] teksto ir melodijos dalis, kuri dėsningai kartojasi tam tikrose jo vietose“ [31, 632].

Refrenai nėra padiriki kalbos elementai – jie paklūsta ir fonotaktikos dėsniams kalbos lygmeniu, ir harmonijos dėsniams meniniu lygmeniu. Visose kalbose žodžius ir skiemenis sudaro ne atsitiktinės, o reguliariosios fonemų kombinacijos [4, 98; 5, 68]. Priebalsiai laikomi periferine skiemens dalimi, kuri gali eiti ir prieš centrą, ir po jo arba jį supti iš abiejų pusių, tačiau lietuvių kalboje priebalsiai negali patys vieni sudaryti skiemens [4, 165; 5, 118]. Fonemų junginiai turi būti sudaryti pagal tam tikras taisykles, jiems visada būdinga vienokia ar kitokia struktūra – fonotaktika, kuri leidžia nustatyti sintagminius santykius ir fonemų klases. Refrenų tyrimas gali atskleisti garsus, turinčius aiškų semantinį krūvį, kurių svarbiausios funkcijos – tiksliau apibūdinti sunkiai apibrėžiamą refreno turinį, papildyti refreno reikšmės suvokimą įvairiais konotaciniais garsų reikšmių atspalviais.

Literatūrologai teigia, kad minėtasis reiškinys yra „šūkšmais, nerišliu žodžių junginiu, atsitiktine fraze ar konstatuojamu įvardijimu reiškiamas ne konkretus vientisas išgyvenimas, o tik tam tikras susijaudinimas, afektinė būseną, galinti išsikrauti arba grynai automatišku kalbos veiksmu, arba aplinkos fakto pamėgdžiojimu bei pliku konstatavimu“ [23, 111; plg. 13, 228; 233–234]. Balys Sruoga refreno sąvoką apibrėžia taip: „ją imame kaip tam tikrą posmą, pasikartojantį sekant dainos strofas, retrospektuodami jo praeities kelią“ [29, 190]. Pirmą daina, būdama primityvi, yra vis to paties kartojimas, kuris kartais gali tęstis ir labai ilgai. Kartojama dainininko jausmui, nuotikams pratęsti arba dėl to, kad dainininkas nesugeba kurti ilgesnių dainų. Taigi kartojimas yra esminis primityvios dainos bruožas [13, 235; 229]. Kita išskirtinė refreno savybė, kuriai jis paklūsta, yra dainos ritmas.

Šio straipsnio tyrimo **objektas** – lietuvių liaudies dainose pasikartojanti teksto dalis, turinti sunkiai apibrėžiamą arba visai nenusakomą reikšmę ir dažnai lietuvių kalbos garsų jungimuisi, skiemens sudarymo taisyklėms paklūstančią kalbinę raišką. Tyrimo **tikslas** – pristatyti lietuvių liaudies dainų refrenus ir jų atliekamas funkcijas dainose, pasvarstyti, ar tai yra kalbos ženklai, turintys reikšmę ar jos neturintys, ar tai žodžiai ar ne. Tyrimo **uždaviniai**: aptarus lietuvių liaudies dainų refrenų tyrimus, detaliau išnagrinėti įvairių lietuvių liaudies tipų dainų refrenus, pateikti galimą jų klasifikaciją, analizę ir išvadas.

Leksinės sistemos paribio reiškiniai – ikoniški žodžiai, kurie turi savybę išreikšti, o ne pavadinti, „paslėpti“, tikrąjį pavadinimą. Ikoniškumas yra kalbos ženklo ypatybė, pasireišianti tarp dviejų jo dalių – žyminio bei žymiklio, tarp materialaus vaizdinio ar garsinio ir struktūriško panašumo. Ikonos – tai ženklai, kurių ypatybė yra panašumas į žymimąjį objektą. Jie su objektu gali turėti bendrą savybių arba atkartoti jo sandarą. F. De Saussure'o sekėjai pripažino, kad fizinė ženklo forma – signifikantas – ir su juo susijusi mentalinė idėja – signifikatas – gali sietis ikonišku ar sutartiniu būdu. Ikoniško ryšio atveju signifikantas atrodo ar skamba kaip signifikatas, sutartinio ryšio atveju jie abu susiję tik dėl vartotojų susitarimo. Daugiausia ikonų bruožų turi ištiktukai, jaustukai, nurodomieji įvardžiai, kita ekspresyvioji leksika [6, 35–57; 7, 5–19; 6, 44–47] (1).

(1) Lietuvių literatūros ir tautosakos institute yra kaupiama, saugoma, sisteminama ir skaitmeninama vienas gausiausių pasaulyje lietuvių literatūros ir tautosakos archyvų. Palyginus lietuvių liaudies dainų kalbinės raiškos tyrimus su kitose šalyse atliekamais tyrimais matyti, kad galima paminėti airių, škotų, anglų folklorui skirtą svetainę <http://www.contemplator.com/folk.html> [interaktyvus; žiūrėta 2020 09 01] ir australų folkloro ištekliams bei su jais susijusių literatūrai ir tyrimams skirtą svetainę <http://www.cultureandrecreation.gov.au/articles/folklore/> [interaktyvus; žiūrėta 2020 09 01], jų atliekamus tyrimus.

Ekspresyvioji leksika nagrinėta kalbininkės Birutės Jasiūnaitės: aptardama lietuvių kalbos pejoratyvus ir palyginimus, tyrėja įžiūri kai kurių ikonizmo bruožų [6, 35–57; 7, 5–19]. Nuoseklių, išsamių lingvistinių (semantikos, struktūros, darybos, kilmės) tyrimų, skirtų lietuvių liaudies dainų refrenams, nėra.

Refrenai yra neatsiejami nuo dainos melodijos ir ritmo. Liaudies daina tikriausiai ilgus metus buvo kaustoma ritmo, kol sustiprėjo melodija, ir tik tada, kai žodžiai ir melodija išsiskyrė, radosi poezija siaurąja to žodžio prasme [13, 231]. Ritmas be dainos ar kitos melodijos gali egzistuoti, tačiau melodija neegzistuoja be ritmo, jis gali būti kintantis, tačiau būna visada. Ritmas diktuoja tam tikrą tvarką, jis visada siejamas su muzika. Muzikoje ši sąvoka žymi skirtingo ilgio garsų išdėstymą laike. Nuo ritmo priklauso melodijos plastiškumas, aštrumas, tolygumas, veržlumas, kartais net lietuvių liaudies dainų refreno struktūra. Ritmo poveikis neabejotinai yra vienas svarbiausių veiksnių, veikiančių refreno sandarą. Ritmas judėjimą daro suskaičiuojamą [27, 51].

Vieni iš pirmųjų bandymų semantiškai nagrinėti lietuvių liaudies dainų refrenus ir juos klasifikuoti yra Balio Sruogos. *Dainų poetikos etiuose* [29, 188–204] refrenai aptarti poroje skyrių: „Refreno prasmė“ ir „Refreno istorinis kelias“. Pasak B. Sruogos, lietuvių liaudies kūryboje galima matyti visus refreno raidos etapus ir tokią galimą refrenų klasifikaciją: 1) ištisos dainos, susidedančios iš „beprasmių žodžių“, 2) į „beprasmių žodžių“ tarpą įsibraunantys žodžiai su bendrai suprantamomis šaknimis, tačiau vartojami ta pačia tvarka kaip ir kiti „beprasmingieji“, 3) „prasmingieji“ ir „beprasmingieji“ žodžiai sudaro vieną visumą, 4) „prasmingieji“ žodžiai sudaro visą dainą, 5) „prasmingieji žodžiai“ išstumia „beprasminguosius žodžius“ iš refreno [plačiau žr. 29, 190–204].

Literatūrologas Donatas Sauka knygoje *Lietuvių tautosaka* [23, 110–117] yra aptaręs lietuvių liaudies dainų priedainius; daug dėmesio skyręs sutartinių atmainoms, sutartinių priedainiams, jų garsynui.

Įdomių pastebėjimų galima rasti Aukusti Roberto Niemi *Lituanistiniuose raštuose* [1996]. Jo aptarti *pirmykštės giesmės* ir *pirmykštės dainos* panašumai ir skirtumai, nagrinėtas ritmo, darbo, muzikos ir poezijos santykis, ieškota lietuvių ir kitų tautų liaudies dainų sąlyčio taškų [13, 213–252; 229; plg. 16, 16–25].

Be minėtų literatūrologų, lietuvių liaudies dainų refrenų, sutartinių semantiką, kilmę ir prasmę analizavo ir etnomuzikologai. Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene yra paskelbusi straipsnių apie sutartines, nagrinėjusi pavienių refrenų kilmės problemas [26, 350–368; 17, 13–23; 18, 22–39; 19, 161–173]. Dalios Urbanavičienės darbuose *Šokamosios ir žaidžiamosios sutartinės* [1999], *Lietuvių apeiginė choreografija* [2000] akcentuojamos judesio ir garso sąsajos. Iš abiejų sutartinių tyrinėtojų (ir praktikių) darbų matyti, kad refrenai yra reiškinys, neatsiejamas nuo muzikavimo, ritmo, mėgdžiojimo, judesio.

Sutartinių priedainių semantiką taip pat aprašė Daiva Šeškauskaitė ir Berndas Gliwa [24, 169–185; 25, 183–191]. Dalios Vaicenavičienės daktaro disertacijoje „Lietuvių liaudies pasakų dainuojamieji intarpai: jų funkcijos ir melodika“ [2001] aptariamos intarpų funkcijos, melodijos, intonaciniai motyvai [34, 141–153]. Austės Nakienės disertacijoje „Senasis lietuvių liaudies melodijų sluoksnis: refreninės dainos ir sutartinės“ [2001] analizuojamos sutartinių ir refreninių dainų melodijos. Autorė teigia, kad tekstas ir refrenas pasižymi skirtinga išraiška. Tai, ką pasakojamasis tekstas išreiškia vienu sakiniu, refrenu esantis garsažodis išreiškia vienu žodžiu. Ieškodami refreninės sandaros ištakų pastebime, jog dainos paveldėjo ją iš seniausiojo sluoksnio tautosakos kūrinių: gamtos garsų pamėgdžiojimų, vaikų dainų, lopšinių, dainuojamų pasakų intarpų“ [12, 8].

Minėtini Jolantos Zabarskaitės bandymai nustatyti refrenų vietą leksikos sistemoje [37, 25–31]. Analizuodama kelių *Dainyno* tomų refrenus, kalbininkė aptarė refrenų eksplozinių priebalsių tipus ir jų vartojimo tendencijas, išanalizavo fonemų dažnį eksploziniuose refrenų junginiuose, interpretavo refrenų garsų fonosemantiką [žr. ten pat]. Fonosemantikos problema bene labiausiai rūpi lietuvių poetikos tyrėjams, kurie ir teoriškai, ir praktiškai jos negali išvengti, tačiau neretai pateikia kaip diskusinį dalyką. Fonosemantikos dalykus, nagrinėdamas poetinės kalbos garsyno kiekybines ypatybes, savo darbuose yra svarstęs Petras Skirmantas [26, 63–78] (2).

Tyrėja Violeta Černiūtė nagrinėja ne tik *Lietuvių kalbos žodyne* suregistruotus refrenus, bet ir latvių kalbos žodyne *Latviešu literārās valodas vārdnīca* pateikiamų refrenų reikšmę, apibūdinimą, kokiai kalbos daliai jie priklauso (apibrėžtyje taip pat nurodomas žanras, kokio tipo dainose refrenas vartojamas), pateikiama daug iliustracijų [1, 8] (3).

Minėti darbai rodo, kad, norint turėti išsamų leksinės sistemos paribio vaizdą, reikia skirti dėmesio ir refrenams, nuosekliai ištirti jų struktūrą – fonotaktiką ir galimas garsų konotacijas, semantikos atspalvius, refrenus suklasifikuoti, atskleisti jų savitumą ir tik jiems būdingas iki šiol plačiau neaprašytas ypatybes.

GALIMI LIETUVIŲ LIAUDIES DAINŲ REFRENŲ TIPAI

Lietuvių liaudies dainose refrenai yra įvairių formų ir vartojami dažnai, beveik kiekviena daina turi refreną. Vadinasi, galime tikėtis, kad melodijos ir eilėdaros „sudrausmintas“ tekstas dainose išsaugojo, ko gero, nepakitusias formules iš gana senų laikų [8, 15]. Refrenas yra daug senesnis negu prasmę turintys dainos žodžiai. Refrenai, susidedantys iš onomatopėjų ir jaustukų, pačiu pirmąsiais būdu – šauksmu – išreiškia žmogaus būseną, nusiteikimą, jausmus.

Visų tipų dainose (3) pasitaiko įvairios struktūros refrenų. Liaudies dainose vartojami tokie kalbiniai elementai, kurie tiesiogiai priklauso nuo melodijos; dažnai natūralus tekstas, reiškiantis atitinkamą mintį, viršija nustatytą skiemenų skaičių arba, priešingai, jam trūksta skiemenų, prireikia kaip nors išvengti skiemenų pertekliaus arba trūkumo, tada pasitelkiama fonetika (balsio pakartojimas, balsio pridėjimas, balsio praleidimas, nukirtimas, balsių sutraukimas) [11, 33] (4).

Refrenai gali būti vienskiemeniai ir daugiaskiemeniai: dviskiemeniai, triskiemeniai, keturių ir daugiau skiemenų. Kartais jiems būdinga reduplikacija. Ši žodžio formavimo priemonė įrodo refreno ikoniškumą: forma ir reikšmė tampa panašūs vienas į kitą kiekybiniu atžvilgiu. Redupliuoti refrenai koduoja pakartojimą, o tai padeda aktualizuoti patį refreną.

Neabejotina, kad refrenų skiemenų skaičius yra susijęs su lietuvių liaudies dainos posmo žodžių skiemenų skaičiumi (plg. rusų liaudies dainas – plačiau žr. <http://ivgi.rsu.ru/folklore/publications.htm>). Lietuvių liaudies dainų refrenų sudėtinių segmentų formules,

- (2) Poetinius tekstus yra interpretavę daugelis užsienio lingvistų.
- (3) Vaikų, darbo, šeimos, visų tipų vestuvinėse, karinėse-istorinėse, dainose apie gamtą, humoristinėse-didaktinėse dainose apie girtuoklystę ir t. t. (žr. šaltinių sąrašą).
- (4) Fonetikos darbuose teikiama nemažai skiemens apibrėžčių. „Skiemuo – kalbos srauto atkarpa, kurios garsai sudaro minimalų artikuliacinį, akustinį ir funkcinį vienetą“ [14, 302; 15, 207]. „Skiemuo – didesnis nei fonema elementas, kurį sudaro balsis ir fakultatyviai prieš jį ar po jo einantys kiti sudedamieji skiemens struktūriniai elementai“ [15]. Dažniausiai skiemens ribos nustatomos pereinant į fonologinį lygmenį: „fonologinio skiemens riba eina ten, kur prasideda didžiausia vidinio priebalsių junginio dalis, savo struktūra sutampanti su atitinkamu žodžių pradžios junginiu“ [4, 119; 5, 147].

kurių gausu dainų tekstuose, galima sieti ir su dainos melodija, atlikimo būdu, netgi laiku, kada dainos atliekamos (dirbant, švenčių, apeigų metu ar pan.). Žinoma, didelę įtaką daro ir dainos ritmas.

Refrenus gali sudaryti vienas segmentas, pvz.: *leliumai, dauno, daradlyvoja, čiuto, dobio, kūkali, rūto* ir kiti. Pvz.:

Leliumai,

Vai, kas vaikščiojo,

Leliumai,

Ir takelį mynė,

Leliumai?

Leliumai,

Antelė vaikščiojo,

Leliumai,

Ir takelį mynė,

Leliumai.

KAD1 [LLD XX 73]

– *Kur josi, broleli,*

Dobilio,

Kur grenši žirgelį,

Dobilio?

Į Vilniaus miestelį,

Dobilio,

Tę grenšiu žirgelį

Dobilio.

KAD1 [LLD XX 479]

Keli segmentai – du, trys, keturi, penki, šeši ir daugiau – taip pat dažni LLD, pvz.: *čiuto rūto* VD1 [LLD II 313], *ciūciai liūlia* KAD1 [LLD XX 223], *traliad raliad rylia lia, rydre rylia rylia lia* HD [LLD XVI 285, *i i i i i* VD1 [LLD II 492], *tra lia lia lia tra lia lia* VD1 [LLD II 609]. Pvz.:

Aš atsikėliau

Anksto rytelio,

Ciūciai liūlia,

Anksto rytelio.

KAD1 [LLD XX 223]

Ėjo čaučius per miestelį,

Nešė karpalių maišelį,

Traliad raliad rylia lia,

Rydre rylia rylia lia.

HD [LLD XVI 285]

Vieni refrenai yra populiariūs ir paprasti, pvz.: *oi lylia lylia, ramta lylia lylia* VD3 [LLD V 277], *ramta drylia lialia, olia lialia liala* VD1 [LLD II 195], *kyko kyko* Vkd [LLD I 124]. Kiti – reti ir sudėtingi, rečiau girdimi, kartais net pretenzingi, apipinantys archajiškus liaudies dainų posmus keistais, lyg svetimas kalbas vaizduojančiais, imituojančiais, šmaikščiais burbuliavimais, kurie primena skaičiuotes, pvz.: *ok vai ko vai vai, ko vai vyva vis bam bam, bus jau žydam po visam* HD [LLD XVI 744], *oi dender vester mender viter viter vitirėlis* DD2 [LLD XII 315], *ok jopėn kėrvėr jopėn kojom carom carom* VD2 [LLD IV 206]. Pvz.:

Lietus lyji, žaibė oili, kėrvėrbam,

Man panela čiele myli, kėrvėrbam,

Ok jopėn kėrvėr jopėn kojom carom

carom carom sarga kopėn kojom carom.

VD2 [LLD IV 206]

Mažas mažas nedidelis

Ant močiutės rankytelių,

Tadra tadra tadra,

Aira tadraira airadra.

VD2 [LLD IV 208]

Vis tiem ponam negerai,

Vis tiem ponam negerai,

Stovi dyki bravarai,

Ok vai ko vai vai,

Ko vai vyva vis bam bam,

Bus jau žydam po visam.

HD [LLD XVI 744]

Išanalizavus tiriamosios medžiagos struktūros ir galimos semantikos ypatumus, visus refrenus pagal jų atsiradimo būdą galima suskirstyti į keturias grupes: garsažodiniai, kvazileksiniai, kvazidarybiniai, samplaikiniai refrenai.

Gausiausia grupė – **garsažodiniai** refrenai, jų nagrinėtuose Dainyno tekstuose yra daugiausiai (5). Dažnai refrenuose skamba ritmiškai, intonaciškai gana panašūs apibendrinto pobūdžio garsažodžiai [35, 149]. Garso imitavimas gali būti motyvacija pasirenkant žodžio formą, o ji pagrįsta žodžio garso ir garso, susijusio su reikšme, panašumu. „Kalbininkai ir kiti tyrėjai dažnai neigia refrenus esant kalbos dalimis. Teigiama, kad tai tik teksto priedai, garsažodžiai, neturintys reikšmės, atitinkantys metriką, ritmą. Refrenų garsinė sandara galėtų sukelti arba išreikšti tam tikrą emociją, ir dėl to vadintųsi „garsažodžiais“ [22, 92].

Garsažodiniai refrenai paklūsta ir lietuvių kalbos fonotaktikos, ir muzikos harmonijos dėsniams, nėra padiriki kalbos elementai (6). Garsažodinių refrenų kilmė gali būti labai įvairi – jaustukinė, išiktukinė, invokatyvinė, pavyzdžiui, ai, ei, oi (kilę iš jaustukų), bum, tram, dziug (kilę iš išiktukų), ciuci, tprū (invokatyvai), pvz.: *a a a* Vkd [LLD I 402], *ai ai ai ai* HD [LLD XVI 608], *gir gir gir gar gar gar* Vkd [LLD I 1980], *do do do do do do do* ŠD3 [LLD XIV 331]. Jie išsiskiria tuo, kad juos išgirdus žmogaus atmintyje kyla girdėti garsai, kartais – matyti paukščių, gyvūnų, vabzdžių vaizdai.

Kartais tradicinėse dainose pasitaiko neįprastų garsažodžių, imituojančių melodiją, pvz.: *icaka icaka feivedria ritaida*, *ūkaka ūkaka čudrilialia*, *sir li li, sir li li ku ku ku ku ku ku ku*, *kirvir vir vir bam bam bam* ir pan. Tų šūksnių, sudariusių primityviają dainą, formavimuisi, be garsų kartojimo, didelę reikšmę turėjo gamtos ir gyvulių garsų pamėgdžiojimas [1, 231].

Atliekant garsažodinių refrenų analizę refrenų skiemenys buvo suskirstyti į pridengtuosius (jų pradžioje būna priebalsių) ir nepridengtuosius (jie prasideda balsiais ar dvigarsių balsiniais dėmenimis) [14, 303–304; 15, 208].

Iš garsažodinių refrenų fonotaktikos analizės matyti, kad jų eksplozinėje dalyje vyrauja garsažodinių refrenų pridengtieji skiemenys (78,9 proc.). Vyrauja R tipo vienanarė garsažodinių refrenų eksplozija, iš R tipo priebalsių ir balsių sudarytas refreninis žodis yra skambus, lengvas bei dainingas. Pvz.:

*Šalnelė pakando manšias šakneles,
Vėtrelė išlaužė žaliąsias šakeles,
Oi lylia lylia, ramta lylia lylia,
Vėtrelė išlaužė žaliąsias šakeles.*
VD3 [LLD V 277]

*Jau nupjauti mums rugeliai,
Lio lio lio,
Ir gubų pilni laukeliai,
Lio lio lio.*
DD3 [LLD VI 285]

Garsažodinių refrenų eksplozijoje labai retai vartojami S tipo priebalsiai, dažnesni T tipo priebalsiai; jų dažnumą galima aiškinti šalia esančių žodžių, nusakančių intensyvumą, reiškiančių judesį, veiksmą, vartojimu. Pvz.:

*Laisčiau rūtą, laisčiau mėtą,
Judbum judbum judbumbum,
Laisčiau margą nėgelkėlę,
Judbum judbum judbumbum.*
VD3 [LLD V 36]

*Mes buviema, tūto,
Trys sesuliy, tūto,
Tūta tutoj,
Bite ratutoj.*
VD6 [LLD XXI 60]

(5) Garsažodiniai refrenai *Lietuvių liaudies dainyne* yra patys dažniausi. Jie sudaro per 80 proc. visų tirtų LLD refrenų.

(6) Lietuvių kalboje fonemų junginiai sudaryti pagal tam tikras taisykles, jiems visada būdinga griežta struktūra.

Dvinarėje garsažodinių refrenų eksplozijoje vyrauja CCV junginio modeliai. Pvz.:

– *Kur bernelis sėdėjo,*
Šilkų skarą tiesiu,
Kur žirgelis stovėjo,
Rūteles pasėsiu,
Tram tralia, tram tralia,
Tralia lylia lialia,
Pririšo žirgelį
Prie rūtų darželio.

Kur našlelis sėdėjo,
Su ražu ištrinsiu,
Kur kumelė stovėjo,
Šiuksšlyną užpilsiu,
Tram tralia, tram tralia,
Tralia lylia lialia,
Kur kumelė stovėjo,
Šiuksšlyną užpilsiu,
 VD1 [LLD II 468]

Nepridengtųjų skiemenų vartojama keturiskart mažiau nei pridengtųjų – 21,1 proc. Mažesnės kiekybės garsus refrenuose reiškia trumpieji balsiai, o ilgieji – ilgesnių garsų ir kiekybės imitavimo pagrindas. Garsažodinių refrenų implozijoje vyrauja atvirieji skiemenys: dažniausiai skiemenys baigiasi balsiu, rečiau – dvibalsiu. Pvz.:

Ir atjuoji bernuželis,
Vai vai vai,
 – *Kuo yškuot, merguželis,*
Ai ai ai,
Mas pametem nerinėlį,
Vai vai vai,
Žalių šilkų pirštinelis,
Ai ai ai.
 VD2 [LLD IV 148]

Sėdi pasiremus an baltų rankelių,
Sėdi apsiliejus gailiom ašarėlem,
Trai lyli lylia, trai lyli lylia,
Sėdi apsiliejus gailiom ašarėlem.
 VD4 [LLD VIII 282]

Uždarųjų skiemenų yra mažiau negu 10 proc. Jiems būdinga vienanarė implozija. Dažniausiai garsažodinių refrenų skiemens pabaigoje vartojami R tipo priebalsiai. Antrieji pagal dažnumą garsažodinių refrenų implozijoje – T tipo priebalsiai, rečiausiai pasitaiko S tipo vienanarė implozija. Pvz.: *judbum judbum judbum bum* VD3 [LLD V 36], *kirvir vir vir bam bam bam* HD [LLD XVI 726].

Lietuvių liaudies dainyno refrenuose, dažniausiai atliekančiuose ekspresyvinę funkciją, vartojama priebalsių, šiaip jau nelabai būdingų lietuviškiems žodžiams, pvz.: **icha cha icha cha** GD [LLD XV 209], **e cha cha e cha cha** GD [LLD XV 210], **fidara ičkačka** GD [LLD XV 211], **fidirai fidirai** GD [LLD XV 208]. Svetimųjų lietuvių kalbos priebalsių (f), (h) refrenuose nedaug. Pasitaiko net labai neįprastos artikuliacijos garsų, pvz., garsas, kuriuo šaukiami šunys ar raginami arkliai; nuostabą reiškiantys apibūdinimai ir pan. Pvz.:

Ėžys vežė buosus
Urielkas urielkas,
Šunys pluovė bliūdus,
Turielkas, turielkas.
Vo tuos rainuosės katelės,
Fidara, ičkačka,
Nešiuo vėsuokės meselės,
Fidara, ičkačka.
 GD [LLD XV 211]

Atvažiavo meška šiūbuose,
Su variniais piršliais piršliuose.
Reikia vilką apženyti,
Ucha cha ucha cha cha,
Visi svečiai suprašyti,
Fydra ritata.
 GD [LLD XV 208]

Kita refrenų grupė – **kvazileksiniai** refrenai. Kvazileksiniais refrenais galima laikyti žodžio savybių turinčius refrenus. *Lietuvių liaudies dainyno* tekstuose šio tipo refrenų reikšmė yra susijusi su pačios dainos teksto prasme. Kvazileksinių refrenų funkciją atlieka sutrumpėjusios žodžio formos, dialektizmai, kreipiniai (7). Visus šiam tipui priskirtus refrenus galima suskirstyti į du pogrupius: motyvuotus ir nemotyvuotus kvazileksinius refrenus (8). Pirmajam pogrupiui priskiriami tie refrenai, kuriuose yra gana aiški keliamas asociacija ir nesunku nustatyti, su koku žodžiu galima sieti motyvuotą kvazileksinį refreną, kitaip sakant, nustatyti žodį, iš kurio jis yra išriedėjęs (9), pvz.: *ievar* [jovaras], *lelijėlo* [lelijėlė], *dobilio* [dobilas], *sesiul* [sesuo], *panaičiok* [ponaitis], *aguonėle* [aguona], *rūtala* [rūta], *sesiul* [sesuo], *lelijela* [lelija], *ievar* [jovaras], *bitela* [bitė], *našloita* [našlaitė] ir t. t. *Lietuvių liaudies dainyno* tekstuose šio tipo refrenų reikšmė yra susijusi su pačios dainos prasme.

Nemotyvuotų kvazileksinių refrenų pogrupiui priskiriami tie atvejai, kai nustatyti žodį, iš kurio kvazileksinis refrenas yra kilęs, sudėtinga arba visai neįmanoma, tačiau žodį refrenas primena, pvz.: *šydar* DD2 [LLD XII 314], *vydar* DD2 [LLD XII 314], *valdasa* Vkd [LLD I 180], *valdangi* Vkd [LLD I 180]. Dainose dažnai pasidaroma originalių naujadarų, iškraipant konkrečios prasmės žodžius [22, 111].

Šio tipo refrenus galima grupuoti, pvz.: žmonės (*brolaliai*, *martele*, *panaliai*), gyvūnija (*bite*, *dağıle*, *katinėli*, *gegulė*), augalai (*lelija*, *rūta*, *mėtauja*, *ievar*), išskirti giminystės ir žmonių bendruomenės, laiko ir erdvės ir pan. grupes.

Giminystės ir žmonių bendruomenės kvazileksinių refrenų grupei galima priskirti motyvuotus kvazileksinius refrenus, kurių reikšmę pagal keliamas asociacijas galima sieti su asmenį, žmonių grupę įvardijančiais pavadinimais, pvz.: *bral*, *brolaliai*, *seseliai*, *sesiula*, *sesut*, *sese*, *marc*, *martele*, *marti*, *panaičiok*, *panaliai*, *bajaraite*, *bajaraitėlė*, *našloita*, *našlaitala*.

Visų tipų dainose itin dažni refrenai *sesiula* KID1 [LLD III 66], *sese* KID1 [LLD III 694], *sesut* DD1 [LLD VI 122] (*sesuo* „tų pačių tėvų dukterė kitiems jų vaikams“) [10] (10). Šio refreno vartojimas *Lietuvių liaudies dainyno* tekstuose įvairuoja: refreno funkciją atlieka įvairios modifikuotos daiktavardžio formos, dažniausiai tarminiai kreipiniai, trumpiniai. Refrenai *marc* DD1 [LLD VI 233], *martele* DD1 [LLD VI 233], *marti* (*marti* „sūnaus žmona“) [10]. Dainose itin dažnai vartojamos įvairios žodžio *marti*, virtusio

(7) Kvazileksinių refrenų analizuojamoje medžiagoje yra iki 10 proc. visų tirtų refrenų.

(8) Kaip atskirą kvazileksinių refrenų grupę galima išskirti skolinius, dabar vadinamus svetimybėmis. Jų kilmė labai įvairi, tačiau dauguma jų yra atkeliavę iš slavų kalbų, pvz.: *dva*, *barina*, *brička*, *dabita*, *dūmo*, *dūmodamu*, *janabrancai*, *navabrancai*, *navaliuga*, *navobranc*, *nejobranc*, *ras*, *rublia*, *slaunalis*, *slauunsai*, *subatoj*, *seredoj*, *tri*, *vainos*, *vasile*, *vasilėli*, *vinagradi*, *žėčyta*, *vinčiū*, *lebeda* (*čiobrelis*), *vi-vat*. Svetimybų vartojimą *Lietuvių liaudies dainyno* refrenuose galima sieti su tam tikrais istoriniais laikotarpiais, kai į lietuvių kalbą ateidavo įvairių kitų kalbų žodžių. Šie žodžiai plito ne tik buitineje kalboje, bet pateko ir į dainas, kuriose kitų kalbų žodžiai vartojami tam, kad geriau būtų atspindima to meto politinė situacija (Rusijos ir Japonijos, Austrijos ir Vengrijos, Rusijos ir Vokietijos karai, okupacija darė įtaką Lietuvos gyventojams, jų kalbai). Itin dažnai svetimybės vartojamos karinėse-istorinėse dainose.

(9) Šį žodį vartoti disertacijoje pasiūlė Saulius Ambrazas. Bene pirmą kartą jis pavartotas Prano Skardžiaus knygoje *Lietuvių kalbos žodžių daryba*.

(10) Šiame straipsnyje refrenų reikšmės aiškinamos naudojantis *Lietuvių kalbos žodyno* [16] ir *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* [3] elektroninėmis versijomis, esančiomis internete.

refrenu, formos – dauguma jų yra dialektizmai. Šių refrenų reikšmė lietuvių liaudies dainose tiesiogiai susijusi su dainų tekstu. Pvz.:

Teka marci, lylia,
Marc martele, lylia,
Marc aguonele, lylia.
DD1 [LLD VI 233]

Trepute martela
Linelius sėjo,
Trepu treputėla,
Marti lelijėla.
DD2 [LLD XII 357]

Lydžiu laide sesiula, tata,
Brolių karelin, sesiula, tata,
Lydžiu laide sesiula, tata,
Un širma žirga, sesiula, tata,
Lydžiu laide sesiula, tata,
Su dyma balnu, sesiula, tata.
KID1 [LLD III 66]

Lietuvių liaudies dainose darnūs gamtos vaizdai dažnai leidžia įtaigiai atskleisti žmonių santykius, jų jausmus. „Šalia garsažodžių, kurių reikšmė šiuo metu [dar] nežinoma, refrenais eina ir žodžiai, laikytini augalų pavadinimais“ [23, 184]. Kai kurie refrenai pagal keliamas asociacijas primena augalus. Augalų grupės požymis, būdingas visiems grupės žodžiams, yra gamtos įprasminimas, pvz.: *ievar, ievare, ievari, javar, jevar, jovar, jovaras, jovarėli, jėvar, obelėla, dobile, dobilio, dobilioj, dobiliutela, dobilja, dobiluti, dobilutėli, dobilėl, dobilėli, dabilio, kukale, kukali, kukalėli, kūkal, kūkali, kūkalėli, rugeli, žolyne, aguonėle, jaguon, jaguonoj, jaguonėla, lelija, lelijala, lelijėla, lelijėl, lelijėla, lelijėle, lelijėlė, leli-la, rūta, rūtala, rūtėla, rūtelė, rūtele, rūtytala, rūtytėla*. Kaip matyti iš pavyzdžių, šiai grupei galima priskirti refrenus, kurie įvardija medžius (obelis, jovaras, eglė), gėles bei žolynus (lelija, mėta, rūta, sedula, nendrė).

Augalų pavadinimų ir jų variantų *Lietuvių liaudies dainyno* refrenuose yra gana daug. Kuo nuoširdesnis, intymesnis kreipimasis į gamtą, tuo apskritai daina emocingesnė, labiau išreikšta žmogaus esybė [22, 33]. Dėl sąskambio pakeičiami ir prasmingi žodžiai: prasmė užtušuojama, pridedama nekaitoma -o galūnė. Taip susiformavo vienas iš populiariausių priedainių *dobilio* [22, 111]. *Lietuvių liaudies dainyne* refrenas *dobilio* yra dažniausias.

Refrenai, kurio ryšį su pagrindine žodžio *dobilas* reikšme galima nesunkiai numanyti: *dobile dobilėli* KID1 [LLD XVII 184], *dabilio* VD3 [LLD V 46], *dobile* DD1 [LLD VI 317] (*dobilas* „toks daugiametis pašarinis augalas“) [10]. Refreno funkciją atlieka įvairios žodžio formos: trumpiniai, dialektizmai, mažybiniai maloniniai žodžio variantai, pvz.:

Kai aš buvau mažutėlis,
Man' mylėjo tėvutėlis,
Dobile dobile,
Dobilėli žaliasai.
KID2 [LLD IX 243]

Sužvinga kime žirgelis,
Atjoja jaunas bernelis,
Dobile dobile, dobileli muna.
VD 6 [LLD XXII 129]

Nešė bitė medutį,
Dobile,
Dobiluti dobile,
Dagiluti dagile.
DD1 [LLD VI 317]

Dobilio, dobilio, dobilioj,
Tu žirgel juodbėrėl, dobilio,
Dobilio, dobilio, dobilioj,
Ko neėdi žalios žolės, dobilio.
KID1 [LLD III 38]

Refrenų, kurie įvardytų medžius, nėra daug. Liaudies dainose medis suvokiamas tarsi gyva būtybė su visomis jai būdingomis žmogiškosiomis savybėmis, būsenomis [30, 215]. Dažniausiai vartojami refrenai: *ievar* DD1 [LLD VI 319], *ievare* DD1 [LLD VI 321], *ievari* DD1 [LLD VI 333], *javar* DD1 [LLD VI 322], *jevar* DD1 [LLD VI 330], *jovar* [LLD, T. VI, 1933, 334], *jovaras* DD1 [LLD VI 332], *jovarėli* DD1 [LLD VI 327], *jėvar* DD1 [LLD VI 331] (*ievaras* „jovaras – gluosnių šeimos medis, tuopa, topolis“) [10]. Refreno funkciją atlieka įvairūs žodžio *jovaras* variantai: įvairuoja rašyba, pasitaiko dialektizmų, sutrumpėjusių žodžio formų, kreipinių. Pvz.:

Išėik, tėvuli, ant dvaro,
O jevar jevar žaliasai.
Priimk draugelę nuog baro,
O jevar jevar žaliasai.
 DD1 [LLD VI 330]

Klausykit, ponai, ką mes kalbėsime,
Ievar ievari žaliasai.
Kieno talkelė nevalgys pjovę,
Ievar ievari žaliasai.
 DD1 [LLD VI 334]

Palyginti gausus gėlių kvazileksinių refrenų pogrupis. Vienas iš dažnesnių yra refrenas *lelija*. Jo vartojimas įvairuoja. Dažnai gana sunku nustatyti refreno semantinį ryšį su pačiu augalo pavadinimu, tačiau šalia esantys žodžiai rodo jį esant: *lelija* HD [LLD XVI 289], *lelijala* HD [LLD XVI 289], *lelijela* VD1 [LLD II 309], *lelijėl* DD2 [LLD XII 530], *lelijėla* DD2 [LLD XII 357], *lelijėle* HD [LLD XVI 292], *lelijėlė* DD1 [LLD VI 247] (*lelija* „lelijinių šeimos augalas dideliais varpelio pavidalo žiedais“) [10]. Refreno funkciją atlieka žodžio trumpiniai, kreipiniai, tarminės formos, pvz.:

Saulė tekėjo,
Rasa mirgėjo
Oi lelijėlė,
Žalia rūtelė.
Mano bernelis
žirgi sėdėjo,
Oi lelijėlė,
Žalia rūtelė.
 DD1 [LLD VI 245]

Atsigėrė saldaus vyno,
Ir parpuolė ant purvyno,
Oi lelijėla, oi lelijėla,
Oi lelijėla baltoji.
Kelkis, šaučiau, jau išaušo,
Nėa tavovo kurpalijų maišo,
Oi lelijėla, oi lelijėla,
Oi lelijėla baltoji.
 HD [LLD XVI 289]

Refrenas *rūta* yra dažnas įvairių tipų vestuvinėse dainose ir tai galima sieti su vestuvių apeigų simbolika. *Rūta* („rūtinų šeimos stačiais šakotais stiebais, smulkiais lapeliais stipraus kvapo darželio augalas“) [10] yra priskirtina vestuvinėsių simbolių grupei, ji yra nuotakos skiriamasis ženklas, nekaltybės ir jaunystės simbolis.

Refreno funkcijas atlieka tarminės formos, maži bininiai maloniniai kreipiniai ir t. t., pvz.: *rūtela* DD1 [LLD VI 243], *rūtelė* DD1 [LLD VI 245], *rūtytala* DD1 [LLD VI 234], *rūtela rūtela, rūtytėla* VD2 [LLD IV 85]. Dažnai refreną sudaro keli sudedamieji segmentai, pvz.:

Manas bernelis
Žirgų balnojo,
Vai lelijėla,
Žalia rūtela.
 DD1 [LLD VI 243]

Už arielkos puskvortėlį
Pažadėja dukrterėlį,
Oi rūtela rūtela,
Rūtytėla žalioji.
 VD2 [LLD IV 85]

Gyvūnijos kvazileksinių refrenų nėra daug. Šiai grupei priskiriami *Lietuvių liaudies dainyno* refrenai, reiškiami žodžiais, žyminčiais gyvulius, paukščius, vabzdžius. Gamtos apraiškų meninis įprasminimas visoje žodinėje liaudies kūryboje yra senas,

daugiaprasmiš ir įvairiapuši [LLD XV: 6]. Juos galima suskirstyti į tris pogrupius: vabzdžiai, paukščiai, gyvūnai: *bite, bitela, bitėla, vitirėlis, dagile, dagiluti, dagilėli, dagu, katinėli*. Išsiskiria refrenai, kurių bendroji sema susijusi su veiksmu, atliekamu paties subjekto, arba būseną, kurią patiria gyva būtybė, pvz., *kalba, kalbėdamu, čiutinti, linago, linga, lingo, lingolioj, liūd, liūdži, krito, siūrava, siūravo, kukavo*.

Gana retai lietuvių liaudies dainų refrenai nusako metų, paros laiką, vietą, ją galima tik numanyti, pvz.: *baro, vasaro, vokaro, rytelio ryto, jure, Ryga, Rygužėla, Lietuva, Dainava, Vilniūm*. Vietovardžiai yra palyginti reti *Lietuvių liaudies dainyno* refrenuose: *Lietuva* (11) VD2 [LLD IV 31] (*Lietuva* „valstybė prie Baltijos jūros rytinių krantų“) [3]; *Vilniūm* VD2 [LLD IV 138] (*Vilnius* „miestas, Lietuvos sostinė“) [3], pvz.:

<i>Vyno upelis tekėjo,</i>	<i>Siūk man marškinėlius</i>
<i>Pulkas bernužėlių stovėjo,</i>	<i>Linelio žiedelio,</i>
<i>Ei valio valio Lietuva,</i>	<i>O po Vilniūm bum bum bum,</i>
<i>Pulkas bernužėlių stovėjo.</i>	<i>Linelio žiedelio.</i>
VD2 [LLD IV 31]	VD2 [LLD IV 138]

Trečioji grupė refrenų – **kvazidarybiniai** refrenai (12). Šiam tipui galima priskirti refrenus, turinčius baigmenį, panašų į formalųjį darybinį formantą, pvz.: *čiutėla* DD2 [LLD XII 311], *treputėla* DD2 [LLD XII 357] [-ėla], *lyliutis* Vkd [LLD I 63] [-utis], *nazarai* Vkd [LLD I 204], *trabalđai* Vkd [LLD I 205], *munzai* Vkd [LLD I 178], *fidirai* GD [LLD XV 208] [-ai], *lyliauka* Vkd [LLD I 84] [-auka] ir t. t. Šio tipo refrenai turi neįprastą „šakni“, tačiau primena įprastos darybos žodžius, turi įprastus darybos formantus. Pridedant daiktavardžio ar būdvardžio priesagą, žodžiams suteikiama tam tikro tariamo savarankiškumo. *Lietuvių liaudies dainyno* tekstuose refrenų, turinčių baigmenį, panašų į formalųjį darybinį segmentą, nėra daug. Išskirtini kvazidarybinių refrenų baigmenys, panašūs į formalųjį darybinį segmentą: *-[i]ukas, -utis, -utė, -ėla, -ala, -ai, -iauka*.

Išnagrinėjus kvazidarybinius refrenus paaiškėjo, kad dainose vyrauja refrenai, turintys baigmenis, panašius į mažiabūvinius maloninius afiksus. Bendrinėje kalboje priesaga *-iukas* dažniau negu kitos deminutyvinių daiktavardžių priesagos yra vartojama vaikų ir gyvulių bei paukščių jauniklių pavadinimams sudaryti [2, 90]. Deminutyvai kartais dar yra vadinami subjektyvaus vertinimo ar ekspresiniais emociniais dariniais [2, 87]. Vartojama kvazidarybinių refrenų su baigmenimis, panašiais į priesagas *-utis, -utė: lyliutį* Vkd [LLD I 63], *lilute* DD2 [LLD XII 370], *liluti* VD5 [LLD XI 402], *lilute* ŠD3 [LLD XIV 365], *tardutė laptutė* Vkd [LLD I 184]. Užfiksuota įvairių refreno *lylia* baigmenų variantų – *-[i]utį, -[i]ute, -[i]uti, -[i]ute: lyliutį* Vkd [LLD I 63], *lyliute* ŠD3 [LLD XIV 335], *liluti* VD5 [LLD XI 402], *lilute* [LLD, T. XIV, 1994, 365]. Priesagą *-utis, -ė* turinčių deminutyvų grožinės literatūros kūrinių kalboje paprastai yra pusantrą karto mažiau negu turinčių priesagą *-[i]ukas, -ė* [9, 269]. *Lietuvių liaudies dainyne* kvazidarybinių refrenų baigmenų, skirtingai negu grožinės literatūros kalboje, panašų į priesagą *-utis*, yra daugiau. Priesagos *-utis* vediniai turi mažumo ir malonumo reikšmes [2, 91]. Vaikų dainose vartojama ši baigmenį turinčių kvazidarybinių refrenų. Pvz.:

(11) *Lietuvos* vardas įtraukiamas į refrenus, kurie šiose dainose skamba ne kaip įprasti garsažodiniai dariniai, o kaip prasminiai dviilčiai.

(12) Kvazidarybinių refrenų *Lietuvių liaudies dainyno* tekstuose vartojama gana retai – 0,7 proc.

Vedė bobutė
Oželį parduot,
Tardai laptai,
Tardutė laptutė, bupc.
Vai, ir sutiko
Du vilku pilku,
Tardai laptai,
Tardutė laptutė, bupc.
 Vkd [LLD I 184]

A-a a-a lylia lyliutį,
Liūlia liūlia mažutėlį
liūlia lyliutį,
Čiūčia liūlia mažutėlį,
liūlia lyliutį,
Uščia lylia mažutėlį,
liūlia lyliutį.
 Vkd [LLD I 63]

Baigmenys, panašūs į priesagos *-ėla* vedinius: *čiutėla* DD2 [LLD XII 311], *treputėla* DD2 [LLD XII 357], *tūtėla* DD2 [LLD XII 340], *lingėla* ŠD2 [LLD XIII 367], *trinkėla* VD4 [LLD VIII 132], *šokėla* VD4 [LLD VIII 132], *mėtaujėla* KID1 [LLD III 693], *tatėla* VD4 [LLD VIII 133], *čiutalingėla* ŠD2 [LLD XIII 367], yra gana dažni kvazidarybinių refrenų segmentai. Bendrinėje kalboje šios priesagos vediniai paprastai eina menkinamosios reikšmės asmenų pavadinimais ir yra bendrosios giminės [2, 110]. Ši priesaga nėra dari. Su šiomis priesagomis tarmėse pasidaroma ir veiksmožinės ypatybės turėtojų pavadinimų, kurių vienas kitas pavartojamas ir bendrinėje kalboje [9, 334]. Baigmenį *-ėla* turinčių kvazidarybinių refrenų rasta vestuvinėse, šeimos, karinėse-istorinėse dainose, pvz.:

Sutrinko trinko
Tėvelio grindos,
Sučerška barška
Svirnelio raktai,
Liai trinkėla,
Liai šokėla.
 VD4 [LLD VIII 133]

Trinko trinko
Tėvelio grindys
Lioj trinkėla,
Lioj tatėla.
 VD4 [LLD VIII 133]

Priesagos *-ai* prieveiksmai nusako laipsnį, intensyvumą; dalis priesagos vedinių reiškia įvairius erdvės ir vietos santykius. Kai kurie kvazidarybiniai refrenai turi baigmenį, panašų į darybos segmentą *-ai*, pvz.: *birai* Vkd [LLD I 344], *nazarai* Vkd [LLD I 204], *trabalđai* Vkd [LLD I 205], *fidirai* GD [LLD XV 208], *lelimai* ŠD2 [LLD XIII 368], *lydžiulai* KID1 [LLD III 66].

Išvedė žvirblelis
Pelėdą tuncin,
Čin birai, bin birai,
Pelėdą tuncin.
Numynė žvirblelis
Pelėdai koją,
Čin birai, bin birai,
 Vkd [LLD I 344]

Viename ragelyje – miežių grūdėlį,
Antrame ragelyje – apynio spurgelį,
O trengė rengė nazarai trabaldai,
Šudi tudi, trengėla vengėla,
Oželis kudlotas.
 Vkd [LLD I 205]

Kvazidarybinių refrenų raišką gali lemti platesnis dainos kontekstas – rimas ir ritmas skatina konstruoti dirbtinius dainos teksto elementus.

Samplaikiniai refrenai – rečiausi (13). Šio tipo refrenai labai panašūs į skaičiuotes, refrenų sudėtiniai segmentai yra atsitiktinės garsų samplaikos. Skaičiuotė – tai vaikiškas žaidimas-eilėraštas, kuriuo galima parinkti (išskaičiuoti) pradėsiantį žaidimą

(13) Samplaikinių refrenų *Lietuvių liaudies dainyno* tekstuose – 0,3 proc.

žaidėją. Skaičiuotes dažniausiai sudaro rišlūs paprasti sakiniai arba bereikšmiai žodeliai. Žmogus, sakydamas skaičiuotę, su kiekvienu skiemeniu rodo vis į kitą žmogų, o išskaičiuotasis tampa tas, kuriam tenka paskutinis skienu. Samplaikinių refrenų daugiausia esti vaikų dainose, tačiau jų pasitaiko ir vestuvinėse piršlybų, sutartuvių – jaunojo išleistuvių, mergvakario ir jaunojo sutiktuvių, jaunosios ieškojimo – išvažiavimo į jungtuves ir kitose lietuvių liaudies dainose. Samplaikų kartojimo tikslas – jas įsiminti. Dažniausiai samplaikinius refrenus sudaro bereikšmiai skiemenys, žodeliai, kurių kilmę nustatyti sunku. Pvz.:

*Sėsk, mergyte, kalmaškėlan,
Tad būsi mano,
Mes važiuosim bažnytėlan
Tad būsi mano,
Vili vili, vilvytala, ulioj,
Tadriadum todum tadum,
Tad būsi mano.*

VD5 [LLD XI 177]

*Lietus lyji, žaibė pili, kėrvėrbam,
Man' panela čiele myli, kėrvėrbam,
Ok jopėn kėrvėrjopėn, kojom
carom, carom carom,
Sarga kopėn kojom carom.*
VD2 [LLD IV 206]

Šūksmai – poetiškai neartikuliuotas, bemintis ritmo palydėjimas. Tokiu muzikos priedu, neturinčiu savarankiškos vertės, tampa ir tekstas [22, 110]. Samplaikinių refrenų sudėtiniai segmentai dažnai yra atsitiktinės garsų samplaikos, neturinčios nusakomos reikšmės, jų kilmė sunkiai arba visai nepaaiškinama (14) ir dažnai yra garsažodinė.

IŠVADOS

1. *Lietuvių liaudies dainyno* refrenai yra laikytini atskiru leksinės sistemos paribio reiškiniumi, kuris paklūsta lietuvių kalbos fonotaktikos dėsniams.

2. Lietuvių liaudies dainų refrenų struktūra įvairuoja – vyrauja keturis ir daugiau sudėdamųjų segmentų turintys refrenai. Nebeįtina, kad lietuvių liaudies dainų rimas, ritmas kartais skatina konstruoti dirbtinius dainos teksto elementus.

3. Pagal refrenų atsiradimo būdą galime skirti šias *Lietuvių liaudies dainyno* refrenų grupes ir pogrupius: garsažodiniai, vyraujantys tiriamojoje medžiagoje; motyvuoti ir nemotyvuoti kvazileksiniai; kvazidarybiniai; samplaikiniai refrenai.

4. Savo raiška ir galima reikšme išsiskiriantys kvazileksiniai refrenai yra artimi žodžiams.

5. Kvazidarybinių refrenų kalbinę raišką dažnai lemia platesnis dainos kontekstas. *Lietuvių liaudies dainyno* tekstuose vyrauja kvazidarybiniai refrenai, kurie turi į mažiųjų maloninius afiksus panašius elementus.

6. Samplaikinių refrenų sudėtiniai segmentai yra atsitiktinės garsų samplaikos, neturinčios aiškiai nusakomos reikšmės, jų kilmė yra nepaaiškinama, todėl galima teigti, kad muzika, ritmas verčia tekstą atlikti ekspresyvinę funkciją.

Gauta 2020 10 30
Priimta 2020 11 17

Šaltinių santrumpos

LLD I – *Lietuvių liaudies dainynas*. T. I: *Vaikų dainos*. Vilnius: Vaga, 1980. 759 p.

LLD II – *Lietuvių liaudies dainynas*. T. II: *Vestuvinės dainos*, kn. 1: *Piršlybų dainos*. Vilnius: Vaga, 1983. 885 p.

(14) Tai būtų tolesnių tyrimų objektas.

LLD III – *Lietuvių liaudies dainynas*. T. III: *Karinės-istorinės dainos*, kn. 1. Vilnius: Vaga, 1985. 955 p.

LLD IV – *Lietuvių liaudies dainynas*. T. IV: *Vestuvinės dainos*, kn. 2: *Sutartuvių – jaunojo išleistuvių dainos*. Vilnius: Vaga, 1988. 574 p.

LLD V – *Lietuvių liaudies dainynas*. T. V: *Vestuvinės dainos*, kn. 3: *Mergvakario ir jaunojo sutiktuvių dainos*. Vilnius: Vaga, 1989. 670 p.

LLD VI – *Lietuvių liaudies dainynas*. T. VI: *Darbo dainos*, kn. 1: *Rugiapjūtės, avižapjūtės ir grikių rovimo dainos*. Vilnius: Vaga, 1993. 589 p.

LLD VII – *Lietuvių liaudies dainynas*. T. VII: *Šeimos dainos*, kn. 1. Vilnius: LLTI, 1994. 616 p.

LLD VIII – *Lietuvių liaudies dainynas*. T. VIII: *Vestuvinės dainos*, kn. 4: *Jaunosios ieškojimo – išvažiavimo į jungtuves dainos*. Vilnius: LLTI, 1994. 629 p.

LLD IX – *Lietuvių liaudies dainynas*. T. IX: *Karinės-istorinės dainos*, kn. 2. Vilnius: LLTI, 1995. 639 p.

LLD X – *Lietuvių liaudies dainynas*. T. X: *Jaunimo dainos. Meilės dainos*. Vilnius: LLTI, 1995. 548 p.

LLD XI – *Lietuvių liaudies dainynas*. T. XI: *Vestuvinės dainos*, kn. 5: *Sugrįžimo iš jungtvių – jaunosios apdovanojimo dainos*. Vilnius: LLTI, 1996. 644 p.

LLD XII – *Lietuvių liaudies dainynas*. T. XII: *Darbo dainos*, kn. 2: *Laukų ir namų darbų dainos*. Vilnius: LLTI, 1997. 686 p.

LLD XIII – *Lietuvių liaudies dainynas*. T. XIII: *Šeimos dainos*, kn. 2. Vilnius, LLTI, 1998. 678 p.

LLD XIV – *Lietuvių liaudies dainynas*. T. XIV: *Šeimos dainos*, kn. 3. Vilnius: LLTI, 1998. 643 p.

LLD XV – *Lietuvių liaudies dainynas*. T. XV: *Dainos apie gamtą*. Vilnius: LLTI, 2000. 719 p.

LLD XVI – *Lietuvių liaudies dainynas*. T. XVI: *Humoristinės didaktinės dainos: dainos apie girtuoklystę*. Vilnius: LLTI, 2002. 903 p.

LLD XVII – *Lietuvių liaudies dainynas*. T. XVII: *Karinės-istorinės dainos*, kn. 3. Vilnius: LLTI, 2003. 634 p.

LLD XVIII – *Lietuvių liaudies dainynas*, T. XVIII: *Karinės-istorinės dainos*, kn. 4. Vilnius: LLTI, 2004. 521 p.

LLD XIX – *Lietuvių liaudies dainynas*. T. XIX: *Karinės-istorinės dainos*, kn. 5. Vilnius: LLTI, 2005. 590 p.

LLD XX – *Lietuvių liaudies dainynas*. T. XX: *Kalendorinių apeigų dainos: Advento-Kalėdų dainos*, kn. 1. Vilnius: LLTI, 2007. 752 p.

LLD XXI – *Lietuvių liaudies dainynas*. T. XXI: *Karinės-istorinės dainos: Partizanų dainos*, kn. 6. Vilnius: LLTI, 2009. 707 p.

LLD XXII – *Lietuvių liaudies dainynas*. T. XXII: *Vestuvinės dainos*, kn. 6: *Kraičio išvežimo dainos. Išvažiavimo pas jaunąjį dainos*. Vilnius: LLTI, 2019. 536 p.

LLD XXIII – *Lietuvių liaudies dainynas*. T. XXIII: *Vestuvinės dainos*, kn. 7: *Išvažiavimo pas jaunąjį dainos*. Vilnius: LLTI, 2011. 550 p.

LLD XXIV – *Lietuvių liaudies dainynas*. T. XXIV: *Vaišių dainos*. Vilnius: LLTI, 2019. 836 p.

Literatūra

- [1] ČERNIŪTĖ, Violeta. Refrenai ir leksikografija. *Leksikologija ir terminologija: teorija, praktika, istorija*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2008, p. 14.
- [2] *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* (DLKG). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- [3] *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (DLKŽe) [interaktyvus; žiūrėta 2020 09 01]. Preiga per internetą: <http://www.lki.lt/dlkz/>
- [4] GIRDENIS, Aleksas. *Teoriniai fonologijos pagrindai*. Vilnius: Petro ofsetas, 1995.
- [5] GIRDENIS, Aleksas. *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.
- [6] JASIŪNAITĖ, Birutė. Endriejaviškių pejoratyvinė leksika (neigiamieji žmogaus apibūdinimai). *Kalbotyra*, 1995, 44(1), p. 35–57.
- [7] JASIŪNAITĖ, Birutė. Daugailiškių tradiciniai palyginimai. *Kalbotyra*, 1996, 45, p. 5–19.
- [8] KENSMINIENĖ, Aelita. Mįslių pradžios ir pabaigos formulės: nuo archajiškų papročių liudininkų iki „universalų“ mįslių. *Tautosakos darbai*, 2013, XLVI, p. 13–31.
- [9] *Lietuvių kalbos gramatika*. T. I. Vilnius: Mintis, 1965.
- [10] *Lietuvių kalbos žodynas* (LKŽe). Prieiga per internetą: <http://www.lkz.lt/startas/htm> [interaktyvus; žiūrėta 2020 09 01].
- [11] *Lietuvių tautosakos stilius ir žanrai*. Vilnius: Vaga, 1971.
- [12] NAKIENĖ, Austė. Senasis lietuvių liaudies melodijų sluoksnius. Refreninės dainos ir sutartinės. Daktaro disertacija. Vilnius: Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.
- [13] NIEMI, Aukusti Robert. *Lituanistiniai raštai*. Vilnius: Džiugas, 1996.
- [14] PAKERYS, Antanas. *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. Vilnius: Enciklopedija, 1986.
- [15] PAKERYS, Antanas. *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. Vilnius: Enciklopedija, 2003.
- [16] RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Daiva. Beieškant lietuvių ir latvių daugiabalsių dainų bendrybės. *Liaudies kultūra*, 2004, Nr. 4, p. 16–25.
- [17] RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Daiva. Zenono Slaviūno sutartinių tyrimų tąsa ir sklaida: Zenonui Slaviūnui – 100. *Žmogus ir žodis*, 2008, 10(2), p. 13–23.
- [18] RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Daiva. Refrenas „tumba“: kilmės ir pirminės prasmės problema. *Liaudies kultūra*, 2009, Nr. 2, p. 22–39.
- [19] RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Daiva. Sutartinių giedojimas tarsi paukščių giesmė: gamtos ir kultūros santykis. *Lietuvos muzikologija*, 2010, t. 11, p. 161–173.
- [20] RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Daiva. Paukščių simbolika sutartinėse. *Augalų ir gyvūnų simboliai*. Vilnius: Gervelė, 1999, p. 350–368.
- [21] RUBBA, Joseph. *Syllable Structure in English*, 2000. Prieiga per internetą: <http://cla.calpoly.edu/~jrubba/phon/syllables.html> [interaktyvus; žiūrėta 2020 09 01].
- [22] SAUKA, Leonardas. *Lietuvių liaudies dainų eilėdara*. Vilnius, 1978.
- [23] SAUKA, Donatas. *Lietuvių tautosaka*. Vilnius: Mokslas, 1982.
- [24] ŠEŠKAUSKAITĖ, Daiva. Sutartinių priedainių semantika. *Acta Baltica*. Kaunas: Aesti, 2001, p. 169–185.
- [25] ŠEŠKAUSKAITĖ, Daiva; GLIWA, Berndas. Keli sutartinių refrenai lingvistiniame bei ekstralingvistiniame kontekste. *Tekstas ir kontekstas – prasmės formavimas*. Kaunas: Vilniaus universiteto Kauno Humanitarinio fakulteto leidykla, 2004, p. 183–191.
- [26] SKIRMANTAS, Petras. Poetinės kalbos garsyno kiekybinės ypatybės ir jų interpretacija. *Literatūra*, 1974, 16(1), p. 63–78.
- [27] ŠMITIENĖ, Giedrė. Eilėraščių skaitymas. *Žmogus ir žodis*, 2006, 8(4), p. 51–59.

- [28] *Sound Symbolism*. Cambridge University Press, 2006.
- [29] SRUOGA, Balys. *Raštai*. T. 6. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957.
- [30] STUNDŽIENĖ, Bronė. Medžių simbolikos savitumas dainose. *Augalų ir gyvūnų simboliai*. Vilnius: Gervelė, 1999, p. 215–237.
- [31] *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma litera, 2001.
- [32] URBANAČIČIENĖ, Dalia. *Šokamosios ir žaidžiamosios sutartinės*. Vilnius: Kronta, 1999.
- [33] URBANAČIČIENĖ, Dalia. *Lietuvių apeiginė etnochoreografija*. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2000.
- [34] VAICENAČIČIENĖ, Dalia. Lietuvių liaudies pasakų dainuojamieji intarpai: jų funkcijos ir melodika. Daktaro disertacija. Vilnius: Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.
- [35] VAICENAČIČIENĖ, Dalia. Lietuvių liaudies pasakų dainuojamųjų intarpų funkciniai aspektai. *Tautosakos darbai*, 2001, 14(21), p. 141–153.
- [36] ZABARSKAITĖ, Jolanta. Lietuvių kalbos ekspresyvosios leksikos fonosemantika. Daktaro disertacija. Vilnius: Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvių kalbos institutas, 1994.
- [37] ZABARSKAITĖ, Jolanta. Refrenai: kelios pastabos apie vietą leksikos sistemoje, fonotaktiką, fonosemantiką. *Žmogus ir žodis*, 1999, 1(1), p. 25–31.

JURGA TRIMONYTĖ BIKELIENĖ

A Systematic Review of Refrains of Lithuanian Folk Songs

Summary

The characteristics of the song language have always been a domain of interest to the representatives of different areas of philology, yet the linguistic expression of the refrains of Lithuanian folk songs has been given very little attention so far. Refrains are not well defined and for this reasons they are left out of the discussion of traditional grammar, although their linguistic expression frequently conforms to the rules of syllable and word formation of the Lithuanian language.

Analysis of the characteristics of the structure and semantics of the subject material has led to the classification of refrains into the following four groups based on the method of their occurrence: (1) onomatopoeic refrains, (2) quasi-lexical (motivated and unmotivated) refrains, (3) quasi-derivational refrains, and (4) combinational refrains. The subject material is dominated by onomatopoeic refrains. Quasi-lexical refrains occur nearly ten times less frequently. Quasi-derivational refrains with endings similar to the formal derivational formative are quite rare, and combinational refrains are extremely scarce.

Research efforts show that in order to obtain a complete picture of the periphery of the lexis system, it is necessary to focus on refrains, develop their classification, disclose the unique features of refrains and the qualities typical exclusively of them, which has never been addressed anywhere before.

Keywords: refrain, song, onomatopoeic refrains, quasi-lexical (motivated and unmotivated) refrains, quasi-derivational refrains, combinational refrains, periphery of the lexis system